

Zvládání vzteku u adolescentů v genderovém kontextu¹

Pavína Janošová,
Psychologický ústav AV, Praha, janosova@praha.psu.cas.cz

Lenka Philippová
Husitská teologická fakulta UK, Praha, lph@gmail.com

Klíčová slova: zvládání vzteku, adolescenti, empatie, pomstychtivost, genderové rozdíly

Úvod a cíl výzkumu

Problematika strategií agresivního jednání se u nás, jak je zřejmé z odborných studií, těšila největšímu výzkumnému zájmu v devadesátých letech. Podrobnou psychologickou analýzu agresivního jednání a jeho typologii provedl I. Čermák (1999, též Čermák a Valach, 1991), strategie agresivního chování u košických gymnazistů a gymnazistek zkoumal F. Baumgartner (1995). Pozornost byla věnována také nástrojům výzkumu agresivního chování a prožívání. Konceptuální stránkou hněvivosti a její operacionalizací prostřednictvím multidimenzionální škály hněvu se zabýval Výrost (1996), mezi práce tohoto druhu patří také studie o vývoji české verze Spielbergerova dotazníku State-trait Anger Inventory (STAXI) (Stuchlíková a kol., 1994).

Zahraniční výzkumné práce se poněkud častěji zaměřují na výzkum agresivních projevů než na emocionální aspekt vzteku. Zkoumány byly například tendence zaměřovat hněv na sebe či na své okolí (Spielberger et al., 1985), různé formy agresivních projevů (Buss, Perry, 1992) či behaviorální copingové strategie zvládání vzteku (Linden et al., 2003, Denson, et al., 2006).

Vedle studií zaměřujících se na behaviorální stránku agrese lze, i když v menším počtu, nalézt také výzkumné publikace zkoumající její intrapsychickou stránku. Cox et al. (2000) sledovali vztah mezi hněvivostí a depresivitou, Verona et al. (2006) se zaměřili na genderové rozdíly v afektivní reakci na specifické frustrační situace. Tématem hněvivosti se u nás zabývali ve vztahu k citlivosti vůči nespravedlnosti Lovaš a Pirháčová (1996), hlubinnou analýzu krutosti prezentuje Říčan (2003). K novějším kvantitativním publikacím zaměřeným uvedeným směrem patří výzkum strategií zvládání vzteku z hlediska eticko-spirituální orientace (Říčan, Janošová, 2008) a spirituálního prožívání (Janošová, 2006).

Výzkumy genderových rozdílů ve strategiích agresivního jednání často poukazují na větší tendenci mužů k fyzické agresi (Buss, Perry, 1992, Baumgartner, 1995) a k přímým formám agresivních projevů, zatímco ženy inklinují podle mnohých studií spíše k nepřímému vyjádření agrese (Baumgartner, 2002, Cox et al., 2000). V emocionální oblasti se však genderové rozdíly nejeví tak jednoznačné. Zatímco Cox et al. (2000) nacházejí u dívek ze základních a středních škol ve srovnání s chlapci větší tendenci k potlačování hněvu, Linden et al. (2003) tento rozdíl nepotvrdili.

Cílem předložené studie je analyzovat způsob intrapsychického zvládání vzteku dospívajících v genderově modifikovaných sociálních situacích. Studie navazuje na výsledky prezentované ve výše uvedených publikacích (Říčan, Janošová, 2008 a Janošová, 2006).

¹ Tato stať vznikla za finanční podpory výzkumného projektu č. IAA 700250801 Grantovou agenturou Akademie věd České republiky.

Metoda

V této studii byl použit test zvládání vzteku (TZV), zaměřený na zjišťování intrapsychických copingových strategií (Říčan, Janošová, 2008), jenž byl respondentům předložen ve formě dotazníku. Zadání tvořila otázka *Jaký je nejlepší způsob, jak zvládat vztek, je-li dívka či chlapec silně rozzloben/a chováním svého přítele, sourozence či partnera? Jak se má se svou zlobou správně vyrovnat předtím, než začne jednat?* Respondentům bylo zároveň prezentováno 14 různých (hněvivých, chápavých, apod.) reakcí, z nichž měli zvolit 3-5 variant, které by doporučili, dále 3-5 variant reakcí, které by naopak nedoporučili.² Formulace zadání byla pro účely genderové analýzy variována tak, aby část respondentů obojího pohlaví ve svých odpovědích reagovala na otázku vyrovnání se s hněvem, který vyvolala osoba opačného pohlaví, zatímco část dotázaných dívek a chlapců reagovala na situaci, v níž byla iniciátorem hněvu osoba pohlaví shodného s pohlavím respondenta. Pohlaví toho, kdo má v zadání volit z předložených abreakčních strategií, však bylo s pohlavím respondenta totožné v obou případech.

Soubor respondentů a sběr dat

Výzkum byl proveden u studentek a studentů 3. ročníků pražských a brněnských gymnázií. Zúčastnilo se jej celkem 1088 osob, 639 dívek a 449 chlapců. Z celkového počtu oslovených dívek byla v případě 143 děvčat použita varianta dotazníku, kdy je iniciátorem hněvu dívka, v případě 496 žen jím byl chlapec. U podsouboru chlapců byla v případě 333 z nich použita varianta dívky v roli iniciátora hněvu a u 116 dotázaných mužů v této roli figuroval chlapec. Tímto způsobem byly získány čtyři genderové mody, jež mohly být dále analyzovány: inter- a iso-genderová varianta pro obě pohlaví.

Sběr dat proběhl vždy v rámci jedné vyučovací hodiny ve školním roce 2005/2006.

Matematické zpracování získaných dat

Získaná data byla zpracována pomocí programového souboru SPSS 13. Na základě výsledků exploratorní faktorové analýzy (extrakce metodou hlavních komponent, rotace Varimax s Kaiserovou normalizací) byla zvolena třífaktorová struktura. Získaný hlavní faktor byl nejsilněji sycen třemi položkami, tematizujícími abreakční tendence s pomstychtivou konotací, dále pěti položkami, tematizujícími tendenci k pochopení iniciátorova jednání a k odpuštění. Náboje položek s pomstychtivými představami byly v tomto faktoru orientovány opačným směrem (s opačným znaménkem) než náboje položek tematizujících strategii snahy o pochopení. Z uvedených osmi položek byla vytvořena součtová škála, označená jako *Konstruktivní vstřícnost*, na jejímž základě byla provedena analýza čtyř zmíněných genderových módů.

Zbývající položky, sytící další dva získané faktory, jejichž obsahem byla většinou tendence ke vztahově neutrální sebekontrolé, byly z další analýzy vyloučeny. (Jejich zařazení do původního souboru položek bylo motivováno především snahou o menší transparentnost výzkumného cíle.)

Výsledky

Tabulka č. 1 prezentuje faktorovou matici tří získaných faktorů.

V tabulce č. 2 jsou uvedeny průměry a směrodatné odchylky osmi zvolených položek *Konstruktivní vstřícnosti* TZV spolu s průměry a směrodatnými odchylkami jejich součtové škály. Hodnoty jsou uvedeny zvlášť pro dívky a chlapce i pro inter- a iso-genderovou variantu.

² Výsledky byly hodnoceny pomocí třístupňové škály podle míry doporučeníhodnosti jednotlivých strategií (stupněm 1 byly kódovány odmítané strategie, stupněm 2 strategie nezvolené a stupněm 3 strategie doporučené).

Schéma na obrázku č. 1 znázorňuje statistické rozdíly v součtové škále *Konstruktivní vstřícnosti* mezi dívkami a chlapci a vůči osobě stejného, resp. opačného pohlaví, která hněv vyvolala.

Tabulka č. 3 obsahuje výpočet dvoufaktorové analýzy variance škály *Konstruktivní vstřícnosti*, včetně interakce obou zkoumaných faktorů: pohlaví respondenta a pohlaví iniciátora hněvu.

Diskuse

Analýza variance jednotlivých položek (tab. 2) z hlediska pohlaví respondenta a z hlediska pohlaví toho, kdo hněv vyvolal (program ANOVA), ukazuje ve všech osmi položkách statisticky signifikantní rozdíly, přičemž u většiny položek se jedná o signifikantní rozdíly v obou analyzovaných hlediscích. Nejsignifikantnější rozdíly v obou genderových kritériích byly zjištěny ve všech třech položkách s konotací pomstychtivosti (č. 3, 4 a 8), dále v položce č. 14 (*Je to příležitost pomoci mu/jí něco pochopit*).

Porovnání genderových odlišností v celkové součtové škále TZV (obr. 1) prostřednictvím analýzy variance (program ANOVA) poukazuje ve shodě s výše uvedeným na signifikantní rozdíly v obou sledovaných kritériích: Nejvíce *Konstruktivní vstřícnosti* uplatňují v hněvivém afektu dívky ve vztahu k dívkám, signifikantně méně *vstřícnosti* prožívají v dané situaci dívky vůči chlapcům a v podobné míře také chlapci vůči dívkám. Naopak signifikantně nejméně pochopení při zvládání vzteku bylo zjištěno v chlapeckých vztazích. Tabulka 3, prezentující výpočet dvoufaktorové analýzy variance, doplňuje uvedené poznatky o výpočet interakce obou genderových hledisek, který se ukázal jako statisticky nevýznamný.

I přes statistickou evidenci genderových rozdílů je třeba dodat, že drtivá většina dívek i chlapců ze zkoumaného souboru v dané situaci preferovala vstřícnost nad pomstychtivostí (všechny tři strategie zahrnující pomstychtivé tendence doporučila pouze necelá dvě procenta dotázaných dívek a chlapců).³ Z genderového hlediska je navíc uspokojivé zjištění, že dívky projevují chlapcům podobnou míru vstřícnosti jako chlapci dívkám.

Skutečnost, že chlapci projevují vůči dívkám, jejichž jednání je rozhněvalo, více velkorysosti než vůči chlapcům, poukazuje na dosud přetrvávající vliv normy rytířskosti (Eagly a Steffen, 1986, podle Baumgartnera, 2002). Větší shovívavost k dívkám může být také důsledkem „pouhé“ absence soupeřivosti, jež je v chlapeckých vztazích, ve srovnání s dívčími, poněkud nápadnější. Chlapci možná také v těchto letech více profitují z větší otevřenosti v přátelství s dívkami než ve vztazích s chlapci, v nichž z hlediska osobního sdílení dosud přetrvává určitý odstup (srov. Janošová, 2008).

Dívky jsou, jak se zdá, naopak méně ochotny riskovat narušení blízkých (dosud patrně častěji dívčích) vztahů roztržkou. Nabízí se zde souvislost s teorií C. Gilliganové (2001), podle níž je ženská identita více ohrožena ztrátou intimity, resp. ohrožením významných vztahů. I některé novější studie (např. Rose a Rudolph, 2006) vypovídají o větší závislosti emocionální vyrovnanosti dívek na existenci intimních přátelských vztahů s vrstevníky.

Na inter- a iso-genderové vztahy v oblasti agresivního chování se zaměřil F. Baumgartner (2002), který se ve svém výzkumu dotazoval slovenských gymnazistů a gymnazistek na zkušenosti s různými typy agresivních projevů ze strany dívek a chlapců. Výsledky uvedené studie dospívají k odlišným závěrům – děvčata i chlapci uváděli vyšší výskyt agresivních projevů v interakci s osobami stejného pohlaví než s jedinci pohlaví opačného.

Je zřejmé, že k rozdílům ve slovenských a českých výsledcích přispěla odlišná koncepce výzkumu (odlišná zkoumaná oblast agrese, odlišná role respondentů v konfrontaci s agresí, výzkum reálných zkušeností versus hypotetického usuzování, a další). Nabízí se však také plauzibilní vysvětlení, podle něhož patrně ještě v průběhu středoškolského studia převažují u dívek i chlapců

³ Nutno podotknout, že soubor respondentů tvořili studenti a studentky gymnázií. Nejedná se tedy o reprezentativní vzorek, ale spíše o kultivovanější podskupinu současné mladé populace.

interakce s vrstevníky stejného pohlaví nad interakcemi s osobami pohlaví opačného a s nimi i častější příležitost k iso-genderovým rozepřím. Reálné množství interakcí s prvky agrese tedy nemusí souviset s preferencí určitých strategií při jejím intrapsychickým zvládnání.

Závěr

Cílem studie bylo analyzovat genderové rozdíly v intrapsychických strategiích zvládnání vzteku u dospívajících dívek a chlapců. Na základě EFA byl vygenerován faktor, sycený položkami tematizujícími snahu o pochopení a záporně orientovanými položkami s pomstychtivou konotací. Prostřednictvím jejich součtové škály, nazvané *Konstruktivní vstřícnost*, byla provedena další analýza dat.

Výsledky studie ukazují, že v simulované situaci, v níž jednání druhého vyvolává hněv, doporučují respondenti celkově v mnohem větší míře abreakční strategie, založené na snaze pochopit důvod jednání druhého a na snaze o odpuštění. Analýza dat z hlediska pohlaví respondentů a z hlediska pohlaví osoby, která hněv vyvolala, ukazuje signifikantní rozdíly v obou sledovaných kritériích. Nejvíce *Konstruktivní vstřícnosti* bylo v dané situaci zjištěno mezi dívkami, signifikantně nižší tendence tohoto druhu byly prokázány v interakcích dívek a chlapců a signifikantně nejméně vstřícnosti bylo zjištěno v chlapeckých vztazích. Výsledky naznačují shodu s poznatky genderově orientované psychologické literatury.

Literatura:

- BAUMGARTNER, F. 1995. Posudzovanie situácií interpersonálnej agresie a jeho vzťah k stratégiám agresívneho správania. *Československá psychologie*, 39, 4, s. 289-299.
- BAUMGARTNER, F. 2002. Problematika rodu (gender) v štúdiu agresívneho správania. In Čermák, I., Hřebíčková, M., Macek, P. (Eds.): *Agrese, identita, osobnost*. Brno: SCAN, s. 117–133.
- BUSS, A. H., PERRY, M. P. 1992. The Aggression questionnaire. *Journal of Personality and Social Psychology*, 63, p. 425-459.
- COX, D. L., STABB, S. D., HULGUS, J. F. 2000. Anger and depression in girls and boys. *Psychology of Women Quarterly*, 24, p. 110-112.
- ČERMÁK, I. VALACH, M. 1991. Etická dimenze agresivního jednání. *Československá psychologie*, 35, 5, s. 414-418
- ČERMÁK, I. 1999. *Lidská agrese a její souvislosti*. Žďár nad Sázavou : Fakta, 204 s.
- DENSON, T. F., PEDERSEN, W. C., MILLER, N. 2006. The Displaced Aggression Questionnaire. *Journal of Personality and Social Psychology*, 90, p. 1032-1051.
- GILLIGANOVÁ, C. 2001. *Jiným hlasem*. Praha : Portál, 192 s.
- JANOŠOVÁ, P. 2007. Strategie zvládnání vzteku ve vztahu ke spirituálním prožitkům – kvantitativní analýza. In Heller, D., Mertin, V. Sobotková, I. (Eds.): *Psychologické dny 2006. Prožívání sebe a měnícího se světa*. Praha: FF UK.
- JANOŠOVÁ, P. 2008. *Dívčí a chlapecká identita. Vývoj a úskalí*. Praha : Grada, 288 s.
- LINDEN, W., HOGAN, B. E., RUTLEDGE, T. CHAWLA, A., LENZ, J. W., LEUNG, D. 2003. There is more to anger coping than „in“ or „out“. *Emotion*, 3, 1, 12-29.

LOVAŠ, L., PIRHÁČOVÁ, I. 1996. Anxieta, hnevливost' a senzitivita voči nespravodlivosti. *Československá psychologie*, 40, 3, s. 248-255.

ROSE, A. J., RUDOLPH, K. D. 2006. A review of sex differences in peer relationship processes: Potential trade-offs for the emotional and behavioral development of girls and boys. *Psychological Bulletin* 132, p. 98–131.

ŘÍČAN, P. 2003. Krutost v náboženském kontextu. In Čermák I., Hřebíčková, M., Macek, P. (Eds.). *Agrese, identita, osobnost*. Brno : Psychologický ústav Akademie věd ČR; Tišnov : Sdružení SCAN.

ŘÍČAN, P. JANOŠOVÁ, P. 2008. Eticko-spirituální aspekty zvládnání vzteku u dospívajících chlapců a dívek. *Československá psychologie*, 52, 2, 105-118.

SPIELBEGER, C. D., JOHNSON, E. H., RUSSELL, S. F., CRANE, R. J., 1985. The expression and experience of anger: Construction and validation of an anger expression scale. In Chesney, M., Rosenhan, R. (Eds): *Anger and hostility in cardiovascular and behavioral disorder* (pp. 5-30). New York : McGraw-Hill.

STUHLÍKOVÁ, I., MAN, F., SPIELBERGER, C. D. 1994. Hněv jako stav a jako rys: I. Škály state (stav), trait (rys): Předběžné sdělení o vývoji české verze Spielbergerova State-trait Anger Expression Inventory (STAXI). *Československá psychologie*, 38, 3, s. 220-227.

VÝROST, J. 1996. Štruktúra hnevливosti, jej konceptualizácia a operacionalizácia: multidimenzionálna škála hnevu. *Československá psychologie*, 40, 5, s. 406-413.

Tabulka 1 - Faktorová analýza položek TZV - třífaktorové řešení (hodnoty pod 0,3 vynechány). Koeficient alfa škály *Konstruktivní vstřícnosti* je roven 0,65

Seznam položek TZV	Faktory		
	1	2	3
8. Představa, co by mu nejradši udělal (N)	70		
3. Vymyslí pomstu (N)	69		
4. Bylo by fajn, kdyby se mu něco stalo (N)	64		
6. Co je na něm sympatické	47		
13. Je to zkouška vztahu k němu	45		
9. Určité věci je třeba odpustit	45		
14. Příležitost pomoci mu něco pochopit	42		
10. Snaha pochopit to: neuvážil následky	41		
2. Zatne zuby		75	
1. Počítá do deseti		71	
7. Vztekem škodí sám sobě			64
12. Škodlivé následky projevu vzteku			55
5. Uleví si sprostým slovem		38	- 46
11. Příště se takové situaci vyhnout			43

(N) Položka skórována obráceně

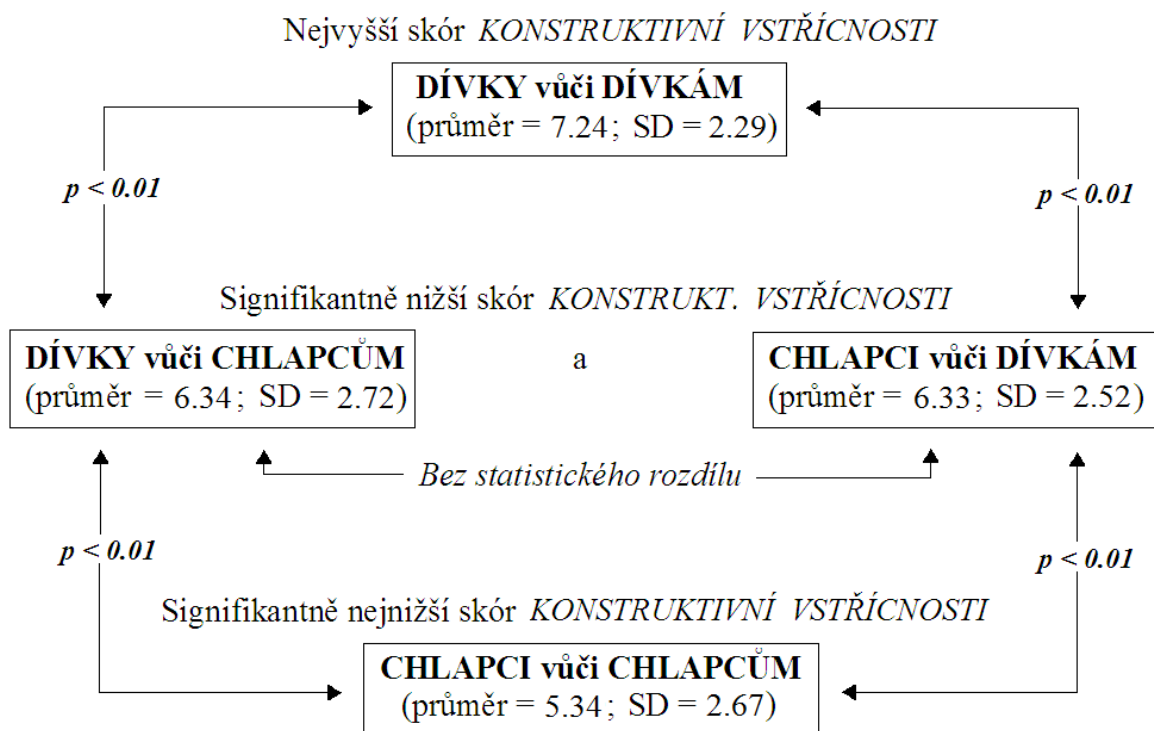
Metoda hlavních komponent, Varimax s Kaiserovou normalizací.

Tabulka 2 – Průměry a směrodatné odchylky položek TZV – pro obě varianty a pro obě pohlaví.

Předložené varianty jednání (TZV)	Dívky - vůči chlapc. (N=496)		Chlapci - vůči dívkám (N=333)		Dívky - vůči dívkám (N=143)		Chlapci - vůči chlapc. (N=116)	
	prům.	SD	prům.	SD	prům.	SD	prům.	SD
3. Vymyslí pomstu	1.43	.64	1.50	.67	1.25	.54	1.60	.73
4. Bylo by fajn, kdyby se mu něco stalo	1.43	.59	1.47	.59	1.30	.53	1.59	.62
8. Představa, co by mu nejradši udělal	1.84	.75	1.67	.71	1.48	.66	1.87	.74
6. Co je na něm sympatické	2.11	.54	2.11	.56	2.10	.53	1.97	.51
13. Je to zkouška vztahu k němu	2.13	.61	2.06	.61	2.18	.53	1.94	.58
9. Určité věci je třeba odpustit	2.39	.60	2.39	.57	2.37	.57	2.19	.56
14. Příležitost pomoci mu něco pochopit	2.08	.59	2.08	.59	2.12	.48	1.93	.60
10. Snaha pochopit to: neuvážil následky	2.33	.60	2.34	.59	2.50	.56	2.39	.54
Σ - Konstruktivní vstřícnost (TZV)	6.34	2.72	6.33	2.52	7.24	2.29	5.34	2.67

Z důvodu stručnosti a srozumitelnosti je výčet reakcí uveden jen v maskulinním tvaru.

Obrázek 1 – Přehled statisticky signifikantních rozdílů mezi genderovými mody

Tabulka 3 – Dvoufaktorová analýza variance

	Typ III Σ čtverců	Stupně volnosti	Průměr čtverce	F	Sig.
Korigovaný model	231.801	3	77.267	11.401	.000
Intercept	30938.728	1	30938.728	4565.188	.000
Pohlaví respondenta	176.688	1	176.688	26.071	.000
Pohlaví iniciátora hněvu	173.222	1	173.222	25.560	.000
Interakce - pohlaví resp.* inic.	.363	1	.363	.053	.817